

179166

İSLÂM AHLÂKİ VE SEVGİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179166
Tas. No:	207.92 KUT.D

ERÜ

İslâm Ahlâkı ve Sevgi

2006 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 382

Sempozyumlar ve Paneller Serisi: 40

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir

1. Baskı, Kasım 2007, Ankara, 1.000 adet

ISBN 978-975-389-506-4

07.06.Y.0005.382

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT

Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim

Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
13.02.2007/5-2 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve
Mütevelli Heyeti'nin 02.05.2007/1237-21/d
sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,
fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DIYANET VAKFI

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi

1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

İslâm'da Bilim Ahlâkı

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR*

Bu bildiri iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin bilim ve ahlâk konusundaki öğretilerinin müslümanlara bir etkisinin olduğunu düşünerek, bu iki temel kaynağın bu açıdan ve dolayısıyla bilim ahlâkı açısından oldukça kısa olarak önemini konu almaktadır. İkinci kısım ise, bilim ahlâkı ile ilgilenmiş oldukları düşünülen müslümanlardan seçilmiş örneklerle bildirimizin başlığının içerdiği meseleyi ana hatlarıyla işlemeyi amaçlamaktadır.

Bilim ahlâkı genelde bilim ve ahlâk veya bilim adamıyla ahlâk arasında, karşılıklı etkileşimin ve ilişkinin varlığını ve hatta herhangi bir bilim dalının kendisine has bir ahlâkı olmasını farz eden bir disiplindir.

Şüphesiz bilim ahlâkı, gerek felsefecilerin ve gerekse bilim adamlarının, son çeyrek asırdan beri uğraştıkları yeni bir disiplin olması, bu disiplinin en azından bir kısım konularının ve meselelerinin daha önceki devirlerde ele alınmadığı anlamına gelmez.

Bilim ahlâkının genel alanı ve amacı göz önüne alındığında, gerçekten hem İslâm dünyasında hem de daha önceki ve sonraki devirlerde farklı kültürlerde çeşitli vesilelerle ya ahlâk ilminde, ya da bilim anlayışlarında veya bilim felsefelerinde filozof ve bilginlerin bilim ahlâkı alanıyla ilgilendikleri görülmektedir. Bunun herkesin bildiği en meşhur, en eski bir örneğini Hipokrat'ın tabibler için

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

yazdığı “Hipokrat Yemini” teşkil eder.

İslâm düşüncesinde ve kültüründe varolan bilim ahlâkının temellerinden birisini Kur’ân-ı Kerim’in ve Sünnet’in bilime, ahlâka ve ikisi arasındaki ilişkiye ilişkin öğretileri oluşturur. Müslüman filozofların, bilim adamlarının ve ahlâkçıların konuya ilişkin düşünceleri bunun ikinci ayağını teşkil eder.

İlim veya bilim, doğru ve hakiki bilgi demektir; başka bir ifadeyle Kindî’den Gazâlî’ye bütün müslüman filozoflara göre doğruluk ve hakikat değeri kesin olarak kanıtlanmış bilgi demektir. Ahlâk, iyi, güzel ve faydalı olan huy ve davranışlardır. Bilmen doğru olan her şey kendinde iyi ve güzel olmakla birlikte faydalı olabilir veya faydalı olmayabilir; ancak bilmen hakikat olan ise kendinde hem güzel ve iyidir, hem de faydalıdır. Dolayısıyla İslâm bilim ahlâkı, iyi, güzel ve faydalı olan hakikati ve doğruyu bilimin ve bilim adamının ahlâkı olarak vaz eder.

Kur’ân-ı Kerim’e baktığımızda, bilimin neliğinden fazla bilim-ahlâk ilişkisinin ve bilimsiz sağlam bir ahlâkın olamayacağını vurgulandığını görürüz. Bilgisizce Allah’ın kendisi hakkında konuşma ve tartışmayı yasaklayan -yani mefhumu muhalifiyle kelâm ilminin gerekliliğine işaret eden- bilgisizce Allah’ın yolunda mücadele etmeyi yasaklayan -yani mefhumu muhalifiyle siyaset ve fıkıh ilimlerinin gerekliliğine işaret eden- bilgisizce gerçek anlamda iman etmenin olamayacağını belirten ayetlerden, küfrün, yalanın, şeytana uyma gibi her türlü maddî ve manevî kötülüğün kaynağının bilgisizlik olduğunu -yani mefhumu muhalifiyle ahlâk ilminin gerekliliğine işaret eden- vurgulayan âyetler, sayıca oldukça fazladır. Bu âyetler ahlâkın temelini bilim ve bilim ile ahlâk arasında çok sıkı bir münasebetin varlığını ortaya koymaktadır.¹

Başka bir şekilde ma’ruf ve münkerden bahisle birinin yapılmasını ve öbüründen kaçınılmasını emreden bir dizi âyetin de ahlâkı pratik bilim olarak vaz ettiği görülmektedir.² Bu tür âyetlerde bilim ve ahlâk, iyilik ve güzellik olarak, münker ise, cehalet ve şer olarak nitelenmektedir.

Öte yandan Kur’ân-ı Kerim’in Allah’tan korkanların âlimler olduğunu belirten ayeti,³ Hz. Peygamber’in “Âlimler, nebîlerin vârisleridir”⁴ şeklindeki hadisi ve pek çok benzer hadisleriyle birlikte değerlendirildiğinde bilim, ahlâk ve iman arasında ne sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle bilim

¹ Örneğin bkz. Kur’ân-ı Kerim: Hacc/3, 8, 71; Rûm/29; Lokmân/6, 20; En’âm/100, 108, 119, 140, 144, 148; Nisâ/157; Necm/28 gibi.

² Örneğin bkz. Kur’ân-ı Kerim: Bakara/178, 180, 228, 229...; Âl-i İmrân/104, 110, 114; Nisâ/5, 6, 8; A’râf/157; Tevbe/67, 71, 112; Muhammed/21; Hacc/41; Lokmân/17 gibi.

³ Fâtır/28.

⁴ Buhârî, İlim 10, I, 25; Ebû Davûd, İlim 1, no: 3641; Tirmizî, İlim 19, no: 2682; İbn Mâce, Mukaddime 17, no: 223; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, V, 196.

ve ahlâk, imanın en temel iki tezahürü olduğu beyan edilmektedir. Gerçek bilginin, ancak imanlı ve ahlâklı kimse olabileceği anlatılmıştır.

Yukarıda bilimin ve ahlâkın bir de fayda değerine işaret etmiştik. Bilmen doğru olanın, doğruluk değeri sadece iyi ve güzel değildir, aynı zamanda faydalı değildir. Her bilim iyi ve güzeldir fakat faydalı olmayabilir; her doğru da her zaman hakikat ve hakk ifade etmez. Ancak faydalı doğru, hakikat ve hak ifade eder. İşte başka bir dizi âyet ve hadis de bu gerçeğe vurgu yapmaktadır. Bilen fakat amel etmeyen, hak ve hakikati söylemeyen kimse, âyetlerde kitapları sırtında taşıyan veya ürküp kaçan eşeğe benzetilmektedir.⁵ “Faydasız ilimden Allah’a sığınırım”⁶ anlamındaki Hz. Peygamberimizin hadisi de aynı gerçeği ifade eder. Hatta itiraf edeyim ki, bu hadisi ilk öğrendikten sonra anlamı üzerinde uzun süre tereddüt ettim; nasıl olur da ilim faydasız olabilir diye. Bundan 10-15 yıl önce Emniyet Genel Müdürlüğü’nün tertip ettiği “Uyuşturucuyla Mücadele” adlı bir sempozyuma hazırladığım tebliğ çalışmaları esnasında ancak hadisin oldukça anlamlı olduğunu, en erken devirlerden itibaren yoğunlukla da son yüzyılda insanlığın bugün kimyasal ve biyolojik savaş denen şeyleri bilimin eseri olarak bilim adamları tarafından ortaya konduğunu idrak edince kavradım.

Hadiste geçen “faydasız ilim” ile âyette geçen “Allah’tan âlimler korkar” ifadeleri bugün bizim için özellikle bilim-ahlâk ilişkisi açısından ve bu bağlamda karşılaştığımız güncel meselelerimizin çözümünde son derece önemli olduğuna inanıyorum. Belki bunun, aynı zamanda bilim-ahlâk konusunda müslümanların başkalarından farklı olarak ayrı bir bilim ve ahlâk felsefeleri oluşturmalarına neden olması gereken bir ilke diye de düşünebiliriz. Şöyle ki, hadiste geçen “faydasız” kelimesini, bazı faydasızların zararlı olabileceğini ve âyette geçen âlimlerin korkusunu biraz da endişe veya endişeden hasil olabilecek korku olarak anlamaya çalıştığımızda, bundan düşünce veya tekniğin bilmen doğruluğu ve yapılabilirliğiyle, ahlâken uygulanabilirliğini ayırt etmenin gerekliliği, hatta zorunluluğu ilkesine gidilmesinin çıkarılmasıdır.

Bilmen ve teknik olarak doğru bir düşünce veya bir icad, faydasız ve hatta kullanımının bireye ve topluma zararlı olacağı endişe verici ise, müslümanların bundan sakınmaları gerekir. Bilimde ve ahlâkta asıl olması gereken mutlak faydalıyı yapmak, en az zararlıyı tercih etmek; zararı faydasından çok olanı yapmaktır. Bunlara da, fayda ve zararın boyutlarını ve ölçeklerini en geniş şekilde düşünerek karar vermektir. Bir müslüman için bilim-ahlâk konusundaki fayda ve zararın boyutlarını ve ölçeklerini düşünmek, Allah’ın, bireyin ve toplumun

⁵ Kur’an-ı Kerim: Cuma/5; Müddessir/50.

⁶ Müslim, Zikr 75; Nesâî, İstiaze 13, 65.

haklarını beraberce hesaba katmak olmalıdır. Basit bir örnek, kürtaj yapılabilen bir şeydir; fakat ne müslüman bir anne-babanın, ne de müslüman bir doktorun, dünyada bunun yapılmasına bakarak yapması doğru değildir. Kök hücre meselesi, henüz her yönüyle açık-seçik bir konu olmamakla birlikte, faydası zararından çok görüldüğü takdirde, yapılabilirliğine bakarak uygulanamaz; veya nerede ve nasıl çok faydalı veya zararlı olduğu bilindikten sonra şartlı ve sınırlı uygulanabilir.

Şimdi bildirimizin ikinci kısmına geçerek, İslâm dünyasında bilim ahlâkı konusunu, konuyu farklı anlayışlarla ele alan düşünürlerden örnekler vererek açıklamaya çalışalım. Örneklerden önce bir hususu dile getirelim.

Bilim ahlâkı, bilmin ahlâkı veya belirli bir disiplinin ahlâkı olarak anlaşılabilir gibi, bilim adamının ahlâkı gibi de anlaşılmaktadır. Birincisi oldukça abestir; çünkü salt bilim, bilimden doğru olanı anladığımızda, kendiliğinden ahlâkidir veya tersi bir ifadeyle salt bilim nötrdür. Ancak bilim, dolayımı olarak, yani bilim adamının yorumları ve uygulamalarıyla, ahlâkı ve gayri ahlâkı, yani faydalı ve zararlı hale getirilebilir. Bu durum da zaten, bilim ahlâkını, bilim adamının ahlâkı olarak anlamak gerektiğini gösterir. İslâm dünyasında ortaya çıkmış bilim ahlâkı, bilim adamının bilim adamlığı ahlâkı ile mesleğe veya ilmi disipline özel ahlâk anlayışları ve bilimin gücünün ahlâk ilkeleriyle sınırlılığı olarak temellendirilmiştir.

İslâm kültüründe ortaya konan bu bilim ahlâkını, temel esasları ve yapısal özellikleri ve amaçları bakımından iki kısma ayırarak ele alabiliriz: Birincisi, ilmi disiplin ve meslek ahlâkı; ikincisi, bilim adamlığı veya bilim için ahlâk. Şimdi sırasıyla bunlara örneklemelerle kısaca işaret edelim.

1. Bilimsel Disiplin ve Meslek Ahlâkı

(a) Zahrâvî ve Tıp Ahlâkı

Ünlü tabip ve birçok ameliyat aletlerinin mücidi olan ez-Zahrâvî, tıp ilminin tabibe özel bir ahlâk gerektirdiğine inanır. Ana hatlarıyla bu ahlâkın ne olduğunu özetlemekten önce az tanınan bir kimse olmasından dolayı, bir-iki cümlede kendisini tanıtalım.

ez-Zahrâvî lakabıyla meşhur Ahmed Kasım Halaf İbn Abbas, Kurtuba yakınındaki Zahrâ kasabasında takriben M. 936 yılında doğmuştur. III. Abdurrahman en-Nasir ve oğlu II. Hakem zamanında meşhur olmuş ve Hakem II.'nin Kurtuba'daki sarayında özel tabiplik yapmıştır. Kurtuba'da M. 1013 yılında vefat etmiştir. Batı'ya olan etkisiyle Batılılar onu Abucasis olarak tanırlar. Bize ulaşan en önemli tıp eseri, kısa ismiyle "*Kitâbu't-Tasrîf*"tir, ki Ortaçağda Latince'ye çevrilmişti ve birçok baskısı yapılmıştı.

İşte bu eserin baş kısmında, ez-Zahrâvî tabiplerin sahip olması gereken tıbbî ahlâkından bahseder. ez-Zahrâvî'den bahseden tabakat kitapları kendisinin temellendirdiği tıp ahlâkına hayatı boyunca kendisinin ne kadar sadıkâne uyduğunu anlatır. ez-Zahrâvî'nin hastalarından belirli ücret talep etmediğini; ücret veren hasta fakir ise, ondan hiçbir ücret kabul etmediği ortaklaşa anlatırlar. ez-Zahrâvî'nin tabiplerin ahlâkıyla ilgili söylediklerini burada sıralamamıza imkân yoktur. Ancak şu önemli iki ilkesi zikredilemeden geçilemez. Zahrâvî, tabibin hastasıyla olan ilişkisinde kendisini hastasının yerine koyarak ilişki kurmasını öğütler. İkinci önemli ilkesi ise, tabibin hastanın hastalığına tanı koymadığında ve şifâ veremeyeceğini anladığında, bunu hastaya tatlı dille anlatmasıdır.⁷

1. Nizâmü'l-Mülk ve Siyaset Ahlâkı

Bireyi ve toplumu her ikisini de birlikte ve en çok ilgilendiren meslek, yönetim ve idare etme sanatı olan siyasettir. Neredeyse çok eskilerden beri her toplumda siyaset ahlâkıyla ilgili özellikle nasihat türü eserler kaleme alınmıştır. İslâm dünyasında yazılan bu tür eserlerden ilki el-Câhız'a atf edilen "*Tâcü'l-Mülûk*" adlı eserdir. Daha sonra birçok müslüman bilgin bu tür eserler kaleme almıştır; ki bunların en meşhuru, ünlü vezir Nizâmü'l-Mülk'ün "*Nasihatü'l-Mülûk*" adlı eseridir. Burada, çoğumuzun bu tür eserler hakkında az-çok bilgisi olduğundan, Nizâmü'l-Mülk'ün bu eseri üzerinde duracak değiliz; sadece İslâm dünyasında bilim ahlâkı ile ilgili anlayışlardan birisinin de, bu tür eserlerin konusu olan siyaset ahlâkı olduğunu belirtmek için onu zikrettik.

Bu tür eserlerde siyaset adamlarına mülk ve adalet gibi benzer önemli kavramların anlamlarına ilişkin âyetler, hadisler, veciz sözler ve geçmiş hükümdarların tecrübeleri hatırlatılarak, öğüt ve nasihat üslûbuyla siyaset ahlâkı anlatılır.

2. Bilim Adamlığı Ahlâkı: Bilim Zihniyeti

Bilim adamlığı ahlâkından kasıd, bilim adamının sahip olması gereken genel ahlâk değildir; bilim adamının gerçek bir bilimsel tutum ve zihniyete sahip olabilmesi için gerekli ahlâktır; başka bir ifadeyle "bilim için ahlâk"tır denebilir. Bu tür bilim ahlâkından söz eden düşünürlerimizden Bîrûnî ve Gazâlî'yi örnek verebiliriz.

a) Bîrûnî

Bîrûnî (973-1048), İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli bilim adamlarından birisidir; birçok bilimsel buluşa imza atan fakat zamanında değil bugün an-

⁷ ez-Zahrâvî, *Kitâbu't-Tasrif*, Mısır, 1905, s. 1-20.

laşılan Bîrûnî için, çağdaş araştırmacılar çağının değil bugünün bilimcisi nitelmesini yapmaktadırlar. Çünkü her şeyden önce Bîrûnî, İbnü'l-Heysem gibi, çağlara damgasını vurmuş olan Aristocu-Eflâtuncu bilim anlayışını kökünden değiştirmiştir ve bugün modern bilim anlayışı olan yeni bir bilim felsefesi kurmuştur. Bunun esasını, gözleme ve deneye dayanan ve tümevarım yöntemini kullanan bilim anlayışdır. Aristocu geleneği savunan çağdaşı ünlü bilim adamı İbn Sinâ ile tartışmış ve çatışmıştır.⁸ Diğer taraftan o devirde Kopernik devrimi denen güneş merkezli yerin yuvarlaklığını kabul eden yeni bir astronomi ve kozmoloji ortaya koymuştur. Ayrıca, bugün modern bilimin yeniden keşfettiği dünyanın hareketine göre kutuplarında yılda 12°, 6' hareket ettiğini keşfetmiştir, ki bu bugün nütasyon olarak bilinir.

İşte Bîrûnî, devrim niteliğindeki bu bilimsel buluşlarının ve zikretmediğimiz diğerlerinin geniş halk kitlelerine ve bilim dünyasına aktarılması konusunda, bunları eserlerinde kaydetmesine rağmen, bilim adamı ahlâklığının hassasiyeti ve temkiniyle işin zamana bırakılmasını tercih etmiştir. Bunun için gerekçesi, yüzyıllardır Batlamyus astronomisi, mitoloji dediği Eflâtun ve Aristo felsefeleri etkisiyle oluşmuş, sadece bilim geleneğinin değil kelâmî, felsefi ve dinî düşüncelerin sarsılacağına inanması olmuştur.⁹ Aksî durumda, yani bulgularının hemen yaygınlaştırıldığında yukarıdaki gerekçe yüzünden bir kargaşa ortamının oluşmasıyla onların bilimsel değerinin anlaşılamayacağını düşünmüştür.

Dolayısıyla Bîrûnî'nin bilim ve bilim ahlâkı anlayışında toplumsal önyargılarını ve o günün bilim ahlâkını, belki de gereğinden fazla hesaba katması söz konusudur. Bîrûnî'den yüzyıllar sonraki bir devirde bile, Kopernik'in aynı şeyleri dile getirdiğinde Batı'da olup-bitenleri göz önüne getirdiğimizde, ona hak vermemek âdeta kaçınılmaz gibidir. Zaten Bîrûnî, görüşlerini yaygınlaştırmak için çaba bile harcamış olsaydı, devrinin genel yapısı itibariyle, ne İslâm dünyası ne de Batı bunları o günlerde ne anlayacak, ne de bilimsel başka amaçlar için kullanılabilir düzeydeydi. Bîrûnî'nin görüşleri, âdeta çok erken doğan bebeğin durumuna benzemektedir.

b) Gazâlî

İkinci örneğimiz, Gazâlî (1058-1111)'dir. Bilim ahlâkından en çok söz eden bilginler arasında Gazâlî vardır; o başta *İhyâ'*, *Kimyâ-i Sa'adet* ve özellikle de *el-Munkız* adlı eserlerinde olmak üzere çeşitli eserlerinde çeşitli vesilelerle bilim adamlığı ahlâkını gündeme getirmiştir. Gazâlî'yi buna âdeta mecbur eden, sadece bilimsel kaygıları değil aynı zamanda çağının bilim adamlarının olumsuz

⁸ Ülken (H.Z.), *İbn Sinâ Risâleleri*, İstanbul, 1953, s. 48-56.

⁹ Bîrûnî, *el-Kanûnu'l-Mes'ûdi*, Haydarâbad, 1945-56, c. I, s. 8-14.

tavırları ile Bâtunilik mezhebi üyelerinin toplumda yarattıkları fiili siyasî kavgalardır. Bu kargaşalığın bilim adına yapılması, Gazâlî'yi bilim ve ahlâk arasındaki ilişkiyi düşünmeye sevk etmiştir. Tenkidçi bir zihin yapısına sahip olan Gazâlî, bilim adamının ahlâkı konusunda, o gün var olan ve bilimsel zihniyetin çok gelişmiş olduğunu iddia ettiğimiz günümüzde daha da yaygın olan olumsuz bilim zihniyeti meselesini konu almıştır.

Gazâlî bilindiği gibi, Aristo ve Meşşâilerin metafizik görüşlerini tutarlı bulmayarak red etmekle birlikte, mantık, matematik, fizik, astronomi ve tıp gibi o devirlerde felsefi kabul edilen bilimleri ve hatta bizzat disiplin olarak felsefenin kendisini reddetmemiştir. Gazâlî'nin felsefecileri reddi, görüşlerinden dolayıdır; yoksa bilimsel mesleklerinden dolayı değildir.

Gazâlî, bilim adamlarının birisi menfi, diğeri müspet olan iki bilimsel zihniyetinden söz eder. Böyle bir ayrımı iki noktaya bağlı olarak yapar. Birincisi bizzat bilimin kendisidir; ikincisi imandır. Gazâlî bu ölçütlerin gerekçelerini açık seçik açıklamakla birlikte, söylediklerinden biz onun, bilim ancak bilimle doğrulanır veya yanlışlanır düşüncesine sahip olduğunu; diğer taraftan imanı ölçüt almasının nedeni de, özellikle felsefi ve metafizik düşüncelerin doğruluğu ve yanlışlığı akli kanıtların dışında başka kesim nesnel kanıtlar kullanılmayacağı için, imanı ve vahyi bilime ölçüt göstermiştir.

Menfi zihniyet, bilim adamının tenkid yetisi ve geleneğinin olmaması ile önyargılı ve öznel yaklaşımıyla oluşur. Buna mukabil müspet zihniyet, bilim adamının tenkidçi oluşu ve nesnel yaklaşıma sahip olmasıyla oluşur. Bu açıdan bakıldığında bilim adamının ahlâkını, Gazâlî, bilimsel tenkidçilik ve nesnellik olarak görür.

Gazâlî, bilim adamının sahip olması gereken tenkidçilik ve nesnellikle hem bilimin kendisinin korunacağına hem de bilimin, bu niteliklere sahip olmayan bilimciler tarafından kendi önkabullerini tasdik ettirmek için kullanılmayacağını söylemek ister; yani bilimin maksatlı yorumlanmasını engelleyeceğini düşünür.

Bu söylediklerimizi, kendi verdiği örneklerden birisi olan matematik bilimi ile açıklayalım.

Gazâlî matematik bilimlerinin (aritmetik, geometri ve astronomi) en kesin bilimler olduğunu ve bunların dinî meselelerle müspet veya menfi doğrudan bir ilişkisi olmadığını söyledikten sonra, bu bilimden iki tehlike doğabileceğini belirtir.¹⁰

Birincisi, bu bilimi öğrenen birisinin, bu bilimin delillerine ve kesinliğine

¹⁰ Gazâlî, *el-Munkız mine'd-Delâl*, F. Cabr neşri, Beyrut, 2. baskı, 1969, s. 21.

güvenmesi ve henüz taklit mertebesinde olduğu için sözgelimi dinsiz matematik hocasının, matematiğin delillerini kendi dinsizliğine dayanak göstermesi ile onu kendisi gibi dinsiz yapması ihtimalidir.¹¹

İkinci tehlike, İslâm adına cahil müslümanın, menfi zihniyetli bilim adamları yüzünden onların söylediklerini matematik sanarak diğer bilimlerle birlikte bu bilimi inkâr etmesidir. Bu şekliyle cahil müslümanın bilimi inkâr etmesinin dine de zarar verebileceğini söyler.¹²

Kısaca, meâlen aktardığımız Gazâlî'nin bu cümlelerinden yukarıda dile getirdiğimiz hususlar ortaya çıkmaktadır. Gazâlî için, hiçbir bilimsel disiplin, disiplin olarak kötü değildir; ancak menfi zihniyete sahip bilim adamları onları kötü gösterir. Kötü amaçlar için bilimi kullanabilirler. Veya bu akli ve tabiat bilimleriyle uğraşanın kendisi, meseleleri iyi kavrayamazsa sapabilir. İşte bunun için Gazâlî bilim ahlâkının esası olarak, dile getirmeye çalıştığımız gibi, taklide karşı tenkidçiliği ve bilimsel su-î istimalle karşı nesnellığı önermektedir. Günümüzde de sıkça gördüğümüz gibi, bugünün bazı bilim insanları bile hâlâ Gazâlî'nin anlattığı menfi zihniyetten kurtulabilmiş değildir; örneğin adı bile nazariye olan Darwinizmi, hiçbir ihtimale yer vermeden sadece ve tek bir bilimsel gerçekmiş gibi dikte ettirmek istemektedirler. Bu açıdan bakıldığında Gazâlî'nin bilim adamında olması gereken bilimsel zihniyete ve ahlâka ilişkin söylediklerinin güncelliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

c) Tûsî

Son örnek olarak Nasiruddîn Tûsî'yi seçtim. Tûsî örneğiyle özellikle günümüz açısından bilim ahlâkıyla ilgili son derece önemli başka bir hususa daha değinmek gerekir. Bu husus ünlü Azerî bilgin Nasiruddîn Tûsî'nin bilimi, müsabet anlamıyla güç ve kuvvet olarak tanımlamasıdır. Büyük matematikçi ve astronomi bilgini, Merağa Rasathanesi'nin kurucusu Tûsî, böyle bir yargıya sadece bilim adamı olmakla değil aynı zamanda siyasî tecrübesiyle ulaşmıştır diyebiliriz. Bilindiği gibi Tûsî, İlhânlıların maliyeden sorumlu vezirliğini de yapmıştır. Bugün de görüldüğü gibi milletlerin maddî zenginliklerin en büyük kaynağı bilimsel ve teknolojik üretimdir. Bu zenginlik aynı zamanda uluslararası siyasî ve diplomatik üstünlüğün temelidir. Hatta psikolojik üstünlük kompleksinin de en büyük âmilidir. İslâm dünyasında ve Türkiye'de halktan ziyade entelektüellerin ve siyasîlerin en büyük sorunu, zengin, bilim ve teknoloji üreten uluslar karşısında duydukları aşağılık kompleksidir; burada bu kompleksin yol açtığı maddî ve manevî sorunlar üzerinde duracak değiliz.

Vurgulamak istediğimiz nokta, bu zengin ülkelerin, bilindiği gibi, hak ve

¹¹ Gazâlî: A.g.e., s. 21.

¹² A.g.e., s. 21-22.

hukuk, adalet, paylaşım gibi temel ahlâk ilkelerine uymaksızın bugün bilimin gücünü merkeze alarak sadece güç merkezli bir zihniyet ve dünya görüşü oluşturmuş olmalarıdır. “Birisi yanağına vurursa öbürünü de uzatacaksın” ilkesiyle büyük bir alçak gönüllülük ahlâkına sahip olduklarıyla övünenler bu ilkeye ne kadar uyuyorlar? Sözde dinler ve medeniyetler arası diyalogdan, demokrasiden dem yürürken, diğer taraftan da medeniyetler çarpışmasından bahsederler! Diyalogun tarihte hiçbir zaman sulhun ve huzurun teminatı olduğu görülmemiştir. Diyalog, Eflâtun’un yönteminde görüldüğü gibi, Batı edebiyatında iki kişinin karşıt görüşlerinin çarpıştırılarak birisinin yenilgisini, öbürünün zaferini ifade eder. Diyalogun amacı ve esprisi yenmedir. Sulh ve huzurun gerçek teminatını Allah, Rıbat âyetleri olarak bilinen Âl-i İmrân 200, Enfâl 11 ve 60. âyetlerinde bize bir düstur olarak gayet açıklıkla bildiriyor. Bu âyetlerde müslümanların kalplerini birbiriyle rabt etmesi ve sonra da kuvvete karşı kuvvet hazırlamaları bildiriliyor. Bugün kuvvet bilim ve teknoloji ise, müslümanların Batı’dan gelen diyalog seslerine değil Allah’ın sesine kulak vererek bilim ve teknoloji üretmeleri ve bunu da rastgele değil, İslâm ahlâkı ilkeleriyle uyumlu kullanmaları gerekir. Müslümanlar Rıbat’tan Râbita yaparak hâlâ birbirlerini uyutmaya devam ediyorlar. Müslümanların uyanışı için bir bütün olarak ismiyle müsemma Enfâl Sûresini baştan sona okuyarak her bir âyetin anlamını, birbirine ve özellikle de 11 ve 60. âyetlerin anlamlarına rabt ederek derin derin düşünmeleri gerekiyor. Ashâbtan bazıları o gün Enfâl’den ganimeti anlamışlardı; fakat Allah, Enfâl’in Kendisine ve Resûl-i Kerim’e ait olduğunu söyleyerek hayatın, bâtıla karşı hak, savaşa karşı sulh, zulme karşı adalet, cehalete karşı ilim için mücadele olduğunu öğretmiştir ve öğretmektedir.

Sözü daha fazla uzatmadan şunu ifade edelim: Buraya kadar söylemeye çalıştığımızdan geçmişte, tam bir sistematiklik içerisinde olmasa da müslüman bilginlerin çeşitli vesilelerle bilim ahlâkının çeşitli konuları ve meseleleriyle uğraştıkları anlaşılmaktadır. Onların görüşleri ile Kur’ân-ı Kerim’in ve Sünnet’in bilim ve ahlâk hakkındaki öğretileri beraberce düşünüldüğünde bilim ahlâkının esaslarına ilişkin şu çıkarımlar yapılabilir.

1. İslâm ahlâkının genel esasları ve yasaları, bilim ahlâkının da esasları ve yasalarıdır.
2. Bilim ahlâkının, her bilim dalına ve o bilim dalının uygulaması olan mesleklere has özel esasları vardır. Bunlar bilimin nihai amacına ve kullanımına ilişkin, doğruluk, güzellik ve faydalılık esaslarıdır.
3. Bilim ahlâkının doğruluk, güzellik ve faydalılık ölçütlerinin belirlenmesi Kur’ân ve Sünnet öğretileri ile bilimsel görüşlere dayanmalıdır. Bir şey İslâm’a göre doğru, iyi ve faydalı ise, bilmen de doğrudur veya bir şeyin doğruluğu, iyi-

liği ve faydalılığı bilimsel olarak tespit edilmiş ise, o İslâmî olarak da doğrudur, güzeldir ve faydalıdır.

4. Bilim yapma, bilimin hakkı için olacağı kadar Allah'ın hakkı ve insanlığın hakkı için de olmalıdır. Bu haklar esasen ayrı ayrı haklar değil aynı hakkın hak sahiplerine göre ifadesidir.

5. Bilim hak ve hakikati aramak, ahlâk da hak ve hakikati yaşamak olduğuna göre, nihai olarak düşünöldüğünde İslâm bilim ahlâkı, tabiatın yasalarının, aklın yasalarının ve Kur'an'ın yasalarının, hepsinin koyucusu Allah olduğu için bunların birbirleriyle çelişkili ve karşıt olamayacağını esas alır. Hatta bu esas dikkate alındığında mantıklı akıl yürütmenin ve doğruluk kazanmış bilimsel verilerin Kur'an-ı Kerim'in ve Sünnet'in önemli bir tefsir yolu olduğunu da kabul etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de sıkça rastlanan "Ulû'l-Elbâb" ifadesi bunun delillerinden bir tanesidir diye düşünebiliriz.

Sonuç olarak, bilimin ve hakikatin evrensel olduğu düşünencesiyle daha başta sormamız gereken soruya cevap arayabiliriz. İslâmî veya İslâm'a göre bir bilim ahlâkı olabilir mi? Bunun cevabı şu gibi: Nasıl Allah tek olmasına rağmen dinler ve kültürler farklı Allah tasavvurundan bahsediyorsa, bilim ve hakikat evrensel ve tek olmasına rağmen aynı şekilde farklı bilim ahlâkı anlayışları vardır. Burada sadece bilimin veya hakikatin evrensel olması sorun teşkil etmiyor, esas sorun bilimin üretimi ve günlük hayatımızda kullanımıyla ilgilidir. Böyle olunca, bilimin kullanımına dair veya kullanımının ortaya çıkaracağı sorunlara dair düşünöceler, kişiden kişiye, toplumdan topluma, dinden dine, onların hayat tasavvurları ve gerçepleriyle farklılık göstereceğinden İslâm bilim ahlâkından bahsetmek bu açıdan anlamlı olmalıdır.